δυνατόν περισσότερο. Η αφαίρεση της βλάβης μπορεί να αφαιρέσει την οργή χωρίς να αποδείξει ότι η οργή γεννιέται μόνο από τη βλάβη. Η βλάβη και η δικαιοσύνη είναι δύο αντίθετα αντικείμενα, εκ των οποίων το ένα έχει την τάση να προκαλεί μίσος και το άλλο αγάπη· και ανάλογα με τους διαφορετικούς βαθμούς τους και τις ιδιαιτερότητες της σκέψης μας, επικρατεί ένα από τα δύο αντικείμενα και εξάπτει το πάθος που του προσιδιάζει.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ ΤΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

Έχοντας δώσει έναν λόγο για τον οποίο διάφορες πράξεις που προκαλούν πραγματική ηδονή ή δυσαρέσκεια δεν εξάπτουν σε κανένα βαθμό, ή μόνο σε πολύ μικρό, το πάθος της αγάπης ή του μίσους απέναντι στους αυτουργούς τους, είναι αναγκαίο να δείξω σε τι συνίσταται η ηδονή ή η δυσαρέσκεια πολλών αντικειμένων για τα οποία διαπιστώνουμε από την εμπειρία μας ότι προκαλούν αυτά τα πάθη.

Σύμφωνα με το παραπάνω σύστημα, απαιτείται πάντα μια διπλή σχέση εντυπώσεων και ιδεών ανάμεσα στην αιτία και το αποτέλεσμα προκειμένου να προκληθεί αγάπη ή μίσος. Μολονότι όμως αυτό είναι απολύτως αληθές, είναι αξιοσημείωτο ότι το πάθος της αγάπης μπορεί να προκληθεί από *μία* μόνο σχέση διαφορετικού είδους, ήτοι ανάμεσα στον εαυτό μας και το αντικείμενο· ή, για να είμαστε ακριβέστεροι, ότι η σχέση αυτή συνυπάρχει πάντα και με τις δύο άλλες. Όποιος ενώνεται μαζί μας με οποιαδήποτε σύνδεση έχει πάντα εξασφαλισμένο ένα μερίδιο της αγάπης μας, κατ' αναλογία με τη σύνδεση, χωρίς να εξετάζουμε τις άλλες του ποιότητες. Έτσι, η σχέση αίματος προκαλεί τον ισχυρότερο δεσμό για τον οποίο είναι ικανό το πνεύμα, την αγάπη των γονιών για τα παιδιά τους, και μικρότερο βαθμό της ίδιας στοργής όσο ελαττώνεται η σχέση. Ούτε έχει μόνο η συγγένεια εξ αίματος αυτό το αποτέλεσμα, αλλά και κάθε άλλη σχέση χωρίς εξαίρεση. Αγαπάμε τους συμπατριώτες μας, τους γείτονές μας, τους συναδέλφους μας, τους ομότεχνούς μας, ακόμα και τους συνονόματούς μας. Καθεμιά από αυτές τις σχέσεις θεωρείται ένας δεσμός, και δίνει δικαίωμα σε ένα μερίδιο της στοργής μας.

Υπάρχει κι άλλο ένα φαινόμενο, παράλληλο με αυτό, ότι δηλαδή η γνωριμία, χωρίς κανένα είδος σχέσης, γεννά επίσης αγάπη και καλοσύνη. Όταν έχουμε συνάψει οικειότητα και προσωπική γνωριμία με κάποιον, παρότι στις συναναστροφές μας μαζί του δεν έχουμε καταφέρει να ανακαλύψουμε σε αυτόν καμία ιδιαιτέρως αξιέπαινη ποιότητα, δεν μπορούμε ωστόσο να μην τον προτιμάμε από ξένους για τους οποίους είμαστε απολύτως πεπεισμένοι ότι είναι αξιότεροι. Αυτά τα δύο φαινόμενα των αποτελεσμάτων της σχέσης και της γνωριμίας φωτίζουν το ένα το άλλο, και μπορούν αμφότερα να εξηγηθούν από την ίδια αρχή.

Όσοι αρέσκονται να καταφέρονται εναντίον της ανθρώπινης φύσης έχουν παρατηρήσει πως ο άνθρωπος είναι εντελώς ανίκανος να αυτοσυντηρηθεί και πως όταν λύνει όλους τους δεσμούς του με τα εξωτερικά αντικείμενα πέφτει αμέσως σε βαθύτατη μελαγχολία και απελπισία. Από αυτό, λένε, πηγάζει αυτή η διαρκής αναζήτηση διασκέδασης στα παιχνίδια, το κυνήγι, τις επιχειρήσεις, με την οποία πασχίζουμε να ξεχάσουμε τον εαυτό μας και να διεγείρουμε τη διάθεσή μας από την κατάσταση νωθρότητας στην οποία πέφτει όταν δεν μας τρέφει κάποιο ζωηρό και έντονο συναίσθημα. Με αυτή τη μέθοδο σκέψης συμφωνώ, καθ' όσον ξέρω ότι ο νους δεν επαρκεί από μόνος του για να εξασφαλίσει τη διασκέδασή του, και ως εκ της φύσης του αναζητά ξένα αντικείμενα που μπορούν να του δώσουν μια ζωηρή αίσθηση και να εξάψουν τη διάθεση. Μόλις εμφανιστεί ένα τέτοιο αντικείμενο, ξυπνά, τρόπον τινά, σαν από όνειρο: το αίμα ρέει με νέα ορμή, η καρδιά ευφραίνεται, και όλος ο άνθρωπος αποκτά ένα σφρίγος που δεν μπορεί να βρει στις μοναχικές και ήρεμες στιγμές του. Γι' αυτό η συντροφιά είναι εκ φύσεως τόσο απολαυστική, καθώς παρουσιάζει το πιο ζωντανό απ' όλα τα αντικείμενα, δηλαδή ένα

ορθολογικό και σκεπτόμενο ον σαν εμάς, που μας μεταδίδει όλες τις ενέργειες του πνεύματός του, μας κάνει κοινωνούς των πιο μύχιων συναισθημάτων και παθημάτων του, και μας επιτρέπει να δούμε, στην ίδια τη στιγμή της γέννησής τους, όλα τα αισθήματα που προκαλούνται από κάθε αντικείμενο. Κάθε ζωηρή ιδέα είναι ευχάριστη, ιδιαίτερα όμως η ιδέα ενός πάθους, γιατί μια τέτοια ιδέα γίνεται ένα είδος πάθους και προκαλεί εντονότερη διέγερση στον νου από κάθε άλλη εικόνα ή σύλληψη.

Άπαξ και γίνει δεκτό αυτό, όλα τα υπόλοιπα είναι εύκολα. Γιατί όπως η συντροφιά ξένων μάς είναι ευχάριστη για λίγο, καθώς ζωντανεύει τη σκέψη μας, έτσι και η συντροφιά των σχέσεων και των γνωριμιών μας πρέπει να είναι ιδιαιτέρως ευχάριστη, γιατί έχει αυτό το αποτέλεσμα σε μεγαλύτερο βαθμό και ασκεί πιο μακροχρόνια επίδραση. Καθετί που σχετίζεται μαζί μας συλλαμβάνεται με ζωντάνια χάρη στην εύκολη μετάβαση από τον εαυτό μας στο σχετιζόμενο αντικείμενο. Και η συνήθεια επίσης, ή η γνωριμία, διευκολύνει την είσοδο και ενισχύει τη σύλληψη οποιουδήποτε αντικειμένου. Η πρώτη περίπτωση αντιστοιχεί στους συλλογισμούς μας βάσει αιτίας και αποτελέσματος, η δεύτερη στην εκπαίδευση. Και καθώς ο συλλογισμός και η εκπαίδευση συνδράμουν μόνο για την παραγωγή μιας ζωντανής και ισχυρής ιδέας οποιουδήποτε αντικειμένου, έτσι και αυτό είναι το μόνο επιμέρους στοιχείο που έχουν κοινό η σχέση και η γνωριμία. Αυτή επομένως πρέπει να είναι η καθοριστική ποιότητα λόγω της οποίας προκαλούν όλα τα κοινά τους αποτελέσματα· και καθώς η αγάπη ή η καλοσύνη είναι ένα από αυτά τα αποτελέσματα, το πάθος πρέπει να πηγάζει από τη δύναμη και τη ζωντάνια της σύλληψης. Μια τέτοια σύλληψη είναι ιδιαζόντως ευχάριστη, και μας κάνει να βλέπουμε ευνοϊκά καθετί που την προκαλεί, όταν

είναι το κατ' εξοχήν αντικείμενο της καλοσύνης και της φιλικότητας.

Είναι προφανές ότι οι άνθρωποι σχετίζονται μεταξύ τους ανάλογα με τις ιδιοσυγκρασίες και τις διαθέσεις τους, και ότι οι άνθρωποι με χαρούμενη διάθεση αγαπούν εκ φύσεως τους χαρούμενους, όπως και οι σοβαροί τρέφουν μια προτίμηση για τους σοβαρούς. Αυτό δεν συμβαίνει μόνο όταν παρατηρούν αυτή την ομοιότητα ανάμεσα στον εαυτό τους και τους άλλους, αλλά και λόγω της φυσικής τροπής της διάθεσης και από μια ορισμένη ενσυναίσθηση που ανακύπτει πάντα ανάμεσα σε παρόμοιους χαρακτήρες. Όπου παρατηρούν την ομοιότητα, λειτουργεί με τον τρόπο μιας σχέσης, παράγοντας μια σύνδεση ιδεών. Όπου δεν την παρατηρούν, λειτουργεί βάσει κάποιας άλλης αρχής· και αν αυτή η τελευταία αρχή είναι παρόμοια με την πρώτη, πρέπει να θεωρηθεί επιβεβαίωση του παραπάνω σκεπτικού.

Η ιδέα του εαυτού μας είναι πάντα ενδόμυχα παρούσα μέσα μας, και δίνει έντονη ζωντάνια στην ιδέα κάθε άλλου αντικειμένου με το οποίο σχετιζόμαστε. Η ζωηρή αυτή ιδέα μετατρέπεται βαθμηδόν σε πραγματική εντύπωση, καθώς αυτά τα δύο είδη αντίληψης είναι εν πολλοίς το ίδιο πράγμα, και διαφέρουν μόνο στον βαθμό της δύναμης και της ζωντάνιας τους. Όμως αυτή η αλλαγή πρέπει να επιφέρεται με τη μεγαλύτερη ευκολία, καθώς η φυσική μας κλίση μάς κάνει να ρέπουμε στην ίδια εντύπωση που παρατηρούμε και στους άλλους, και την κάνει να αναδύεται με την παραμικρή αφορμή. Σε αυτή την περίπτωση, η ομοιότητα μετατρέπει την ιδέα σε εντύπωση όχι μόνο μέσω της σχέσης και μεταγγίζοντας την αρχική ζωντάνια στη συναφή ιδέα, αλλά και παρουσιάζοντας υλικά σαν αυτά που αρπάζουν φωτιά με την παραμικρή σπίθα. Και καθώς και στις δύο περιπτώσεις μια αγάπη ή στοργή προκύπτει από την

ομοιότητα, διαπιστώνουμε ότι μια ενσυναίσθηση με τους άλλους είναι ευχάριστη μόνο καθ' όσον δίνει ένα αίσθημα στη διάθεση, εφόσον μια εύκολη ενσυναίσθηση και τα αντίστοιχα αισθήματα είναι το μόνο κοινό που έχουν η σχέση, η γνωριμία και η ομοιότητα.

Η έντονη ροπή που έχουν οι άνθρωποι προς την υπερηφάνεια μπορεί να θεωρηθεί άλλο ένα παρόμοιο φαινόμενο. Συμβαίνει συχνά, αφού έχουμε ζήσει αρκετό καιρό σε μια πόλη, όσο δυσάρεστη κι αν μας ήταν στην αρχή αυτή, όσο εξοικειωνόμαστε με τα αντικείμενα και συνάπτουμε γνωριμίες, έστω και μόνο με τους δρόμους και τα κτίρια, η αποστροφή αυτή να μειώνεται βαθμηδόν και τελικά να μετατρέπεται στο αντίθετο πάθος. Ο νους βρίσκει ικανοποίηση και βολή στη θέαση αντικειμένων με τα οποία είναι εξοικειωμένος, και εκ φύσεως τα προτιμά από άλλα που, αν και είναι ίσως πιο πολύτιμα ως τέτοια, ωστόσο τα γνωρίζει λιγότερο. Λόγω της ίδιας ποιότητας του νου, παρασυρόμαστε σε μια καλή άποψη για τον εαυτό μας και για όλα τα αντικείμενα που μας ανήκουν. Αυτά προβάλλουν σε ισχυρότερο φως, είναι πιο ευχάριστα και επομένως καταλληλότερα από οποιαδήποτε άλλα ως αντικείμενα υπερηφάνειας και ματαιοδοξίας.

Ίσως να μην είναι ανάρμοστο, μιλώντας για τη στοργή που τρέφουμε για τις γνωριμίες μας και τις σχέσεις μας, να παρατηρήσουμε κάποια αρκετά παράξενα φαινόμενα που τη συνοδεύουν. Εύκολα παρατηρεί κανείς στην καθημερινή ζωή ότι τα παιδιά βλέπουν τη σχέση τους με τη μητέρα τους να εξασθενίζει σε μεγάλο βαθμό όταν αυτή παντρευτεί ξανά, και δεν την αντικρίζουν πια με το ίδιο μάτι όπως αν είχε παραμείνει χήρα. Και αυτό δεν συμβαίνει μόνο όταν έχουν βιώσει δυσκολίες από τον δεύτερο σύζυγό της, ή όταν εκείνος είναι κατά πολύ κατώτερός της, αλλά ακόμα κι όταν δεν

συντρέχει κανένας τέτοιος λόγος, απλώς και μόνο επειδή αυτή έχει γίνει μέρος μιας άλλης οικογένειας. Το ίδιο συμβαίνει και αναφορικά με τη δεύτερη σύζυγο ενός πατέρα, αλλά σε πολύ μικρότερο βαθμό· και είναι βέβαιο ότι οι δεσμοί αίματος δεν αποδυναμώνονται τόσο σε αυτή την περίπτωση όσο στον γάμο μιας μητέρας. Τα δύο αυτά φαινόμενα είναι αξιοσημείωτα και από μόνα τους, αλλά πολύ περισσότερο όταν συγκριθούν μεταξύ τους.

Για να παραχθεί μια τέλεια σχέση ανάμεσα σε δύο αντικείμενα, είναι απαραίτητο όχι μόνο να μεταφέρεται η φαντασία από το ένα στο άλλο λόγω ομοιότητας, εγγύτητας ή αιτιότητας, αλλά και να επιστρέφει από το δεύτερο στο πρώτο με την ίδια άνεση και ευκολία. Εκ πρώτης όψεως, αυτό μπορεί να φαίνεται αναγκαία και αναπόφευκτη συνέπεια. Αν ένα αντικείμενο μοιάζει με ένα άλλο, το τελευταίο πρέπει κατ' ανάγκην να μοιάζει με το πρώτο. Το ίδιο και με την εγγύτητα: και επομένως, αφού η σχέση είναι πάντα αμοιβαία, μπορεί να σκεφτεί κανείς ότι η επιστροφή της φαντασίας από το δεύτερο στο πρώτο πρέπει επίσης, σε κάθε περίπτωση, να είναι εξίσου φυσική όσο και το πέρασμά της από το πρώτο στο δεύτερο. Αν όμως το εξετάσουμε καλύτερα, εύκολα διαπιστώνουμε το σφάλμα μας. Γιατί ας υποθέσουμε ότι το δεύτερο αντικείμενο, εκτός από την αμοιβαία σχέση του με το πρώτο, έχει και μια ισχυρή σχέση με ένα τρίτο αντικείμενο· σε αυτή την περίπτωση, η σκέψη, περνώντας από το πρώτο αντικείμενο στο δεύτερο, δεν ξαναγυρίζει πίσω με την ίδια ευκολία, μολονότι η σχέση εξακολουθεί να είναι η ίδια, αλλά μεταφέρεται αμέσως στο τρίτο αντικείμενο, μέσω μιας νέας σχέσης που παρουσιάζεται και που δίνει νέα ώθηση στη φαντασία. Αυτή η νέα σχέση, επομένως, αποδυναμώνει τον σύνδεσμο ανάμεσα στο πρώτο και το δεύτερο αντικείμενο. Η φαντασία

είναι ως εκ της φύσης της περιπλανητική και ασταθής, και βλέπει πάντα δύο αντικείμενα σαν να σχετίζονται ισχυρότερα μεταξύ τους όταν βρίσκει το πέρασμα εξίσου εύκολο στο πήγαινε όσο και στο έλα παρά όταν η μετάβαση είναι εύκολη μόνο προς τη μία από αυτές τις κατευθύνσεις. Η διπλή κίνηση είναι ένα είδος διπλού δεσμού, και δένει τα αντικείμενα μεταξύ τους με τον πιο στενό και μύχιο τρόπο.

Ο δεύτερος γάμος μιας μητέρας δεν διαρρηγνύει τη σχέση παιδιού και γονιού· και η σχέση αυτή αρκεί για να μεταφέρει τη φαντασία μου από τον εαυτό μου σε εκείνη με τη μεγαλύτερη άνεση και ευκολία. Αφού όμως η φαντασία φτάσει σε αυτή τη σκοπιά, βρίσκει το αντικείμενό της περιβεβλημένο από τόσες άλλες σχέσεις ώστε αυτές κλονίζουν το βλέμμα της, με αποτέλεσμα να μην ξέρει ποια να προτιμήσει και να αναρωτιέται σε ποιο νέο αντικείμενο να πάει να πιαστεί. Οι δεσμοί του συμφέροντος και του καθήκοντος προσδένουν τη μητέρα σε μια άλλη οικογένεια, εμποδίζοντας τη φαντασία να επιστρέψει από εκείνη σε μένα, πράγμα αναγκαίο για να διατηρηθεί η ένωση. Η σκέψη δεν έχει πια τη δόνηση που της χρειάζεται για να γαληνέψει απολύτως, και υποθάλπει έτσι τη ροπή της στην αλλαγή. Πηγαίνει με ευκολία, αλλά επιστρέφει με δυσκολία· και, λόγω αυτής της δυσκολίας, βρίσκει τη σχέση πολύ αποδυναμωμένη συγκριτικά με αυτό που θα ήταν αν το πέρασμα ήταν ανοιχτό και εύκολο και προς τις δύο κατευθύνσεις.

Τώρα, για να δώσουμε μια εξήγηση γιατί το αποτέλεσμα αυτό δεν έπεται με την ίδια ένταση στην περίπτωση δεύτερου γάμου ενός πατέρα, μπορούμε να σκεφτούμε κάτι που έχουμε αποδείξει ήδη, ότι η φαντασία πηγαίνει εύκολα από τη θέαση ενός μικρότερου αντικειμένου στη θέαση ενός μεγαλύτερου, αλλά δεν επιστρέφει με την ίδια ευκολία από το μεγαλύτερο

στο μικρότερο. Όταν η φαντασία μου πηγαίνει από τον εαυτό μου στον πατέρα μου, δεν περνά τόσο εύκολα από εκείνον στη δεύτερη σύζυγό του, ούτε τον βλέπει να μπαίνει σε μια διαφορετική οικογένεια, αλλά να συνεχίζει να είναι ο επικεφαλής της οικογένειας στην οποία ανήκω κι εγώ. Η ανωτερότητά του εμποδίζει την εύκολη μετάβαση της σκέψης από εκείνον στη σύζυγό του, αλλά κρατά το πέρασμα ανοιχτό για μια επιστροφή στον εαυτό μου κατά μήκος της ίδιας σχέσης παιδιού και γονιού. Ο πατέρας δεν βυθίζεται στη νέα σχέση που αποκτά, με αποτέλεσμα η διπλή κίνηση ή δόνηση της σκέψης να παραμένει εύκολη και φυσική. Λόγω αυτής της ροπής της φαντασίας στην αστάθεια, ο δεσμός παιδιού και γονιού εξακολουθεί να διατηρεί όλη του τη δύναμη και την επίδραση.

Μια μητέρα δεν θεωρεί ότι αποδυναμώνεται ο δεσμός της με τον γιο της γιατί τον μοιράζεται με τον σύζυγό της. Ούτε ο γιος με τον πατέρα γιατί τον μοιράζεται με έναν αδελφό. Το τρίτο αντικείμενο σχετίζεται εδώ με το πρώτο όσο και με το δεύτερο, με αποτέλεσμα η φαντασία να πηγαινοέρχεται ανάμεσα σε όλα τους με τη μεγαλύτερη ευκολία.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΕΜΤΗ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΤΙΜΗΣΗΣ ΜΑΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΠΛΟΥΣΙΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΙΣΧΥΡΟΥΣ

Τίποτα δεν έχει περισσότερο την τάση να μας κάνει να εκτιμούμε ένα πρόσωπο όσο η δύναμή του και τα πλούτη του· ή να το περιφρονούμε, όσο η φτώχεια του και η ευτέλειά του: και καθώς η εκτίμηση και η περιφρόνηση πρέπει να θεωρηθούν είδη της αγάπης και του μίσους, αρμόζει σε αυτό το σημείο να εξηγήσουμε αυτά τα φαινόμενα.

Είναι ευτυχέστατο εδώ ότι η μεγαλύτερη δυσκολία δεν έγκειται στο να ανακαλύψουμε μια αρχή ικανή να επιφέρει ένα τέτοιο αποτέλεσμα, αλλά στο να διαλέξουμε την κύρια και την υπερισχύουσα ανάμεσα σε αρκετές που παρουσιάζονται. Η *ικανοποίηση* που αντλούμε από τα πλούτη των άλλων και η *εκτίμηση* που τρέφουμε για τους κατόχους τους μπορούν να αποδοθούν σε τρεις διαφορετικές αιτίες. *Πρώτον*, στα αντικείμενα που κατέχουν, όπως σπίτια, κήποι, άμαξες, τα οποία, όντας ευχάριστα καθ' εαυτά, προκαλούν κατ' ανάγκην ένα συναίσθημα ηδονής σε οποιονδήποτε τα σκέφτεται ή τα βλέπει. *Δεύτερον*, στην προσδοκία μας να ωφεληθούμε από τους πλούσιους και τους ισχυρούς αποκτώντας ένα μερίδιο από την περιουσία τους. *Τρίτον*, στη ενσυναίσθηση, η οποία μας κάνει να συμμεριζόμαστε την ικανοποίηση οποιουδήποτε μας προσεγγίζει. Όλες αυτές οι αρχές μπορούν να συμπράξουν και να προκαλέσουν το εν λόγω φαινόμενο. Το ερώτημα είναι: σε ποια από αυτές θα μπορούσαμε να το αποδώσουμε κατά κύριο λόγο;

Είναι βέβαιο ότι η πρώτη αρχή, η σκέψη ευχάριστων αντικειμένων, έχει μεγαλύτερη επίδραση απ' ό,τι μπορεί να φα-